

ZÜBEYR b. AVVÂM

Aycan Hicri İlk Üç Asırda Zübeyri Ailesinin Siyasî ve İlmî Hayattaki Yeri (yüksek lisans tezi, 1984, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü), Arif Gökçe Abdullah b. ez-Zübeyr ve İdaresi (yüksek lisans tezi, 1991, UÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü) adıyla birer çalışma yapmıştır. Ayrıca Seyyid Ahmed Mütevellî'nin "Sîretü'z-Zübeyr b. el-Avvâm" (*Mecelletü'l-Ezher*, VIII/10 [Kahire 1937], s. 631-634); Seyyid Hasan Kurûn'un "Mezhebü Havâriyyi'n-nebî fî tesmiyeti ebnâ'ihî" (*a.g.e.*, XLVI/5 [Kahire 1974], s. 514-520); Maya Yazığı'nın "Writing the biography of az-Zubayr ibn al-Awwâm: explaining some controversial accounts in the Sunni Tabaqât literature" (*Jusûr*, XII [Los Angeles 1996], s. 1-17); Abdülazîm ed-Dîb'in "ez-Zübeyr b. el-Avvâm, eş-şevretü ve's-serve" (*Havliyyetü Külliyyeti's-Şer'ati ve'd-Dirâsati'l-İslâmiyye*, III [Doha / Katar 1404/1984], s. 203-226) ve Mustafa Çiçek'in "Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Zübeyr b. el-Avvâm" (*İSTEM*, IV/7 [Konya 2006], s. 135-158) başlıklı makaleleri bulunmaktadır. Daha çok müsteşriklerin Zübeyr b. Avvâm ve Cemal Vak'ası'yla ilgili iddialarına cevap niteliğinde olan Abdülazîm ed-Dîb'in makalesi sonradan ayrı basım halinde de yayımlanmış (Bahreyn 1406/1986), Selçuk Coşkun tarafından "Abdülazîm ed-Dîb'in Zübeyr b. Avvâm'a Yönelik Bazı Tenkitlere Cevabı" adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiştir (*Dini Araştırmalar*, III/7 [Ankara 2000], s. 137-160). Topkapı Sarayı Müzesi Mukaddes Emanetler Bölümü'nde Zübeyr b. Avvâm'a nisbet edilen bir kılıç bulunmaktadır (Envanter nr. 21/140).

BİBLİYOGRAFYA :

Vakıdî, *el-Megâzi*, tür.yer.; İbn Hişâm, *es-Sîre*², I, 250, 322, 338, 365; II, 505, 616; III, 89, 251, 351; IV, 41, 49, 307; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 204, 249, 269; II, 68, 136; III, 61, 100-113, 310; VI, 103; VIII, 250, 251, 253; Halife b. Hayyât, *et-Târîh* (nşr. Süheyl Zekkâr), Beyrut 1414/1993, s. 38; Ahmed b. Hanbel, *Fezâ'ilü's-şahâbe* (nşr. Vasiyyullah b. Muhammed Abbas), Mekke 1403/1983, II, 733-738; İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısr* (Torrey), s. 61, 63-64, 96; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâşe), s. 128, 157, 168, 219-227, 575; Belâzürî, *Ensâb*, I, 202, 334; Dîneverî, *el-Ahbârü't-tuvâl*, s. 148-149; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), bk. İndeks; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir* (nşr. Hamdî Abdülmeccid es-Selefi), Beyrut 1404/1984, I, 118-126; Hâkim, *el-Müstedrek* (Atâ), III, 12, 405-415; Ebû Nuaym, *Hilye*, I, 89-92; a.mlf., *Ma'rifetü's-şahâbe* (nşr. M. Râzî b. Hâc Osman), Medine-Riyad 1408/1988, I, 343-369; İbn Hazm, *Esmâ'ü's-şahâbe vemâ li-küllî vahîdîn minhüm mine'l-aded* (nşr. Mes'ad Abdülhamîd es-Sa'denî), Kahire, ts. (Mektebetü'l-Kur'ân), s. 39; İbn Abdülber, *el-İstifâb* (Bicâvî), II, 510-516; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* (Amrî), XVIII, 332-438; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, Beyrut, ts. (Dârü'l-fikr), II, 97-100; Muhibbüddin

et-Taberî, *er-Riyâzû'n-nağire fî menâkıbi'l-aşere*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye), IV, 271-299; Zehebî, *A'lâmü'n-nübela'*, I, 41-67; Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (nşr. Ahmed Ebû Mülhim v.dğr.), Beyrut 1405/1985, III, IV, V, VII, tür.yer.; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İşâbe* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcüd v.dğr.), Beyrut 1415/1995, II, 457-461; a.mlf., *Tehzîbü't-Tehzîb*, Beyrut 1404/1984, III, 274-275; M. Mustafa el-Azamî, *Küttübü'n-nebî*, Beyrut 1398/1978, s. 57-60; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), III, 43; I. Hasson, "al-Zubayr b. al-Awwâm", *ELP* (İng.), XI, 549-551; Marziyye Muhammedzâde, "Zübeyr b. Avvâm", *DMT*, VIII, 256-257.

MEHMET EFENDİOĞLU

ZÜBEYR b. BEKKÂR

(الزبير بن بكار)

Ebû Abdillâh ez-Zübeyr b. Bekkâr b. Abdillâh el-Kureşî el-Esedî ez-Zübeyrî el-Medenî el-Mekkî (ö. 256/870)

Kadı, ensâb âlimi, tarihçi ve hadis râvisi.

172'de (789) Medine'de doğdu. Mensup olduğu kabileye nisbetle Kureşî, Esed b. Abdüluzza' boyuna nisbetle Esedî, büyük ceddî Zübeyr b. Avvâm'ın ailesine mensubiyeti dolayısıyla Zübeyrî, doğduğu ve kadılık yaptığı yerlere nisbetle de Medenî ve Mekkî diye anılır. Zübeyr'in mensup bulunduğu ulemâ ailesinin Medine'de özel bir yeri vardı. Abbâsî Halifesi Mehdi-Billâh bu aileye yakın ilgi göstermiş, Bağdat'a davet ettiği bazı aile mensuplarına Bâbülbasra civarındaki araziye iktâ etmiş ve kendilerini "ensar" olarak adlandırmıştır. Bunların arasında büyük bir şair ve hatip, aynı zamanda Mehdi'nin yakın dostu ve sohbet arkadaşı olan dedesi Abdullah b. Mus'ab Yemâme'ye, daha sonra da Hârûnürreşîd tarafından Medine'ye vali tayin edilmiştir. Onun 184'te (800) vefatı üzerine yerine "Bekkâr" diye meşhur oğlu Ebû Bekir getirilmiş, o da vefatına kadar (195/811) bu görevde kalmış, dirayeti ve iyilikseverliğiyle bölge halkının sevgisini kazanmıştır (Zübeyr b. Bekkâr, *Cemheretü nesebi Kureyş*, I, 132, 163-165; Mus'ab b. Abdullah ez-Zübeyrî, s. 242). İyi bir eğitim aldığı kabul edilen Zübeyr'in çocukluğu ve yetişmesiyle ilgili kaynaklarda hemen hiçbir bilgi yoktur. Ailesinin siyasî ve idarî hayattaki mevkii yanında amcası ile birlikte onun ilimde temayüz ettiğine bilhassa işaret edilmelidir. *Kitâbü Nesebi Kureyş* müellifi amcası Mus'ab b. Abdullah ez-Zübeyrî (ö. 236/851) ailenin tarih ve bilhassa ensâb alanındaki ilk mümessilidir. Aynı zamanda Zübeyr'in yetişmesinde önemli rol

oynamış ve yeğeninini iyi bir âlim olacağını ifade etmiştir (Hatîb, VIII, 468). Medine gibi önemli bir ilim merkezinde yetişmesi de Zübeyr'in ilmî şahsiyeti üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Zübeyr'in babası ve amcasından başka İbn Zebâle, Muhammed b. Dahhâk b. Osman, İbrâhim b. Münzir el-Hizâmî, Ebû Damre Enes b. İyâz el-Leysî, Süfyân b. Uyeyne, Medâinî, Nadr b. Şümeyl el-Mâzinî gibi sayıları kırka ulaşan ilim adamlarından faydalandığı bilinmektedir. Zübeyr b. Bekkâr'ın birkaç defa Bağdat'a gittiği, Abbâsî saray çevresine girdiği, oradaki âlimlerle görüşüp kendilerinden rivayet konusunda icâzet aldığı, ayrıca hadislerini rivayet ve eserlerini kuraat ettiği kaydedilmektedir. Zübeyr'in Irak'a gidiş sebebi hakkında bilgi veren tek tarihçi olan İbnü'l-Esir onun Medine'deki Alevîler'le arasının açıldığını ve kendisini tehdit etmeleri üzerine 227 (841-42) yılında Irak'taki amcasının yanına sığındığını, bu durumunu Halife Mu'tasım-Billâh'a anlatıp bir çare bulmasını istemeyi düşündüğünü, ancak amcasının halifenin esasen kendilerini himaye ettiğini ve ona tekrar başvurmayı uygun görmediğini söylediğini belirtir (*el-Kâmil*, VI, 526).

Halife Mütevekkil-Alellah, Zübeyr'i oğlu Ebû Ahmed Talha'nın eğitimiyle görevlendirdi; ona çeşitli ihسانlarda bulunduktan sonra Sâmerâ'ya gitmesini emretti; oğluna da Medine fıkını öğrenmesi için Zübeyr'in yanından ayrılmamasını tembih etti. Zübeyr, Zenc isyanındaki başarılarından dolayı kendisine "el-Muvaffak-Billâh" lakabı verilen, ancak halife olamadan vefat eden bu öğrencisinin adını *el-Ahbârü'l-muvaffakiyyât* adlı kitabıyla ebedileştirmek istedi. Aynı zamanda Sâmerâ'da ders takrirlerinde büyük ihtimalle Medine'de yazdığı *Cemhere'sini* okutmaya devam etti. Zübeyr'in bu dönemde kabile seçeresi esasına göre Kureyş'in tarihini yazdığı ve kitabın ilim çevrelerinde ilgi uyandırdığı bilinmektedir. Nitekim onun bu eserini okuyan İshak el-Mevsilî kendisine eserinin aslında bir ensâb değil ahbâr (tarih) kitabı olduğunu söyledi, Zübeyrî de cevabında onun yazdığının "egânî" değil "meânî" kitabı olduğunu bildirdi (Hatîb, VIII, 469). 242'de (857) hacca gitmek için Feth b. Hâkân el-Fârisî vasıtasıyla Mütevekkil'den izin alan Zübeyr daha sonra Mekke'ye kadı tayin edildi. Bu arada bir sened kaydında, Zübeyr b. Bekkâr'ın Mekke kadısı bulunduğu sırada Sâmerâ şehrinde 246 (861) yılında İbn Zebâle'den naklen onun Hz. Peygamber'in hanımlarına dair risâlesini tahdis etmesi dikkat çekmekte ve kendisinin Irak

seyahatlerine devam ettiğini göstermektedir (*el-Müntehab min Kitâbi Ezvâci'n-nebî*, nşr. Sekîne eş-Şihâbî, s. 23). İbnü'n-Nedîm, Zübeyr'in vefatından üç yıl önce Bağdat'ı son defa ziyaret ettiğini kaydeder (*el-Fihrist*, I/2, s. 341). Zübeyr b. Bekkâr, Mekke'de kadılık yaparken Ahmed b. Süleyman et-Tûsî'nin ifadesine göre ensâb kitabını birlikte okuduktan üç gün sonra Zilkade 256 (Ekim 870) tarihinde seksen dört yaşında vefat etti ve Hacûn Mezarlığı'nda Ali b. İsâ el-Hâşimî'nin yanına defnedildi.

Zübeyr b. Bekkâr ensâb ve ahbârü'l-Arab sahasında büyük bir âlim, aynı zamanda hadis râvisi, fakih, edip ve şair olarak temayüz etmiştir. Dârekutnî, Hatîb el-Bağdâdî, Ebû'l-Kâsım el-Begavî ve Zehebî gibi âlimler kendisini sika kabul etmiştir. Sadece Ahmed b. Ali el-Bîkendî es-Süleymânî, Zübeyr'i hadis uydurmakla itham edip "münkerü'l-hadis" diye nitelmiştir. İbn Hacer, Zübeyr'in ensâb konusunda İbn Zebâle, Âmir b. Sâlih ez-Zübeyrî gibi zayıf râvilerden haber almasından dolayı Ahmed b. Ali'nin bu suçlamayı yaptığını, Zehebî ise Süleymânî'nin görüşüne itibar edilemeyeceğini söylemiştir (*Cemheretü nesebi Kureyş*, neşredenin girişi, I, 55-57). Ahmed b. Hanbel, İbn Mâce, İbn Ebû'd-Dünyâ gibi muhaddisler kendisinden hadis rivayet etmiştir. Kureyş tarihine dair haberleriyle şairlerin hayatı ve başka kaynaklarda bulunmayan şiirleri hakkında birçok tarihçi ve tabakat âlimi onun çalışmalarından faydalanmıştır. Sened usulüyle rivayetlerini eserlerine alanlar arasında İbn Kuteybe, Belâzürî, İbn Cerîr et-Taberî, Ahmed b. Süleyman et-Tûsî, talebesi Sa'leb, İsmâil b. Abbas el-Verrâk, Ebû Hâtım Muhammed b. İdrîs er-Râzî, Vekî' Ali b. Hüseyin el-Mes'ûdî, Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, İbn Abdülber en-Nemerî, Yâkût el-Hamevî, İbn Abdürabbih, İbn Hacer el-Askalânî ve Süyûtî gibi isimler zikredilebilir. Bu müellifler içinde, *el-Eğânî* adlı eserinde onun kitaplarından şairler ve şiirleriyle ilgili 600'den fazla yerde iktibaslar yapan Ebû'l-Ferec el-İsfahânî'nin aynı bir yeri vardır. Eserlerinden yapılan nakiller incelendiğinde kendisinin geniş bir ilmi birikime sahip olduğu, dikkati ve edebî ifadeleriyile temayüz ettiği anlaşılır.

Eserleri. İbnü'n-Nedîm, Zübeyr b. Bekkâr'ın çoğu tarih, ensâb, şiir ve edebiyatla ilgili otuz üç kitap ve risâlesinin adını vermekte, bu isimler diğer kaynaklarda da tekrarlanmaktadır. Bu arada onun eserlerinden yapılan iktibaslar sebebiyle beş ayrı kitabının varlığına dikkat çekilmiştir (*el-Fihrist*, I/2, s. 341-342; ayrıca bk. Sezgin,

I/2, s. 147-149; Varol, sy. 15 [2003], s. 193-195). Ancak aşağıdaki üç kitabı dışında bu eserlerden hiçbiri zamanımıza ulaşmamıştır. Zübeyrî kitaplarının isimlerinden anlaşıldığına göre Mekke ve Medine tarihiyle yakından ilgilenmiştir. Bazı şairlerin hayatını ve şiirlerini "ahbâr" başlığı altında ele almak suretiyle Câhiliye devri ve İslâmî dönemdeki Hicaz Arap edebiyatına çok değerli katkılarda bulunmuştur.

1. *Cemheretü nesebi Kureyş ve ahbârühâ* (*Kitâbü'n-Neseb*). Zübeyr'in bu eseri, amcasının eserinden farklı bir formatta Kureyş kabilesinin ensâbı esasına göre yazılmış çok daha geniş bir ahbâr kitabıdır. Bu anlamda Belâzürî'nin *Ensâbü'l-eşraf*'ına öncülük eden eser, onun kaynakları arasında yer aldığı gibi bu telif türünün de öncüsü olmuştur. Müellif amcasının kitabından geniş biçimde faydalanmış, oradan aldığı haberleri açıkça zikretmiştir. Eserinde kabile kurucusundan önce çocuklarının seçercesini kaydedip hayatlarını anlatmış ve kabile tarihini bu şekilde yazmıştır. Amcasının kitabındaki kısa bilgileri genişletmiş, şairlerin günümüzde başka kaynaklarda bulunmayan şiirlerine yer vermiş, bazı yanlış bilgileri düzeltilmiş, şiir tenkidini ilgilendiren açıklamalar yapmış, bilhassa kadınların soylarını kaydetmeye itina gösterip onlardan rivayet almıştır. Yirmi üç bölümden meydana gelen *Cemhere*'nin zamanımıza tam bir nüshası ulaşmamıştır. Oxford Bodleian Kütüphanesi'ndeki yazma kitabın ikinci yarısını, 13-23. bölümleri ihtiva etmektedir. İstanbul Köprülü Kütüphanesi'nde bu bölümlerin beşte birini içine alan bir başka nüsha vardır. Eserin 13-17. bölümleri Zübeyr b. Bekkâr'ın kabilesi Esed b. Abdüluzzâ oğullarına tahsis edilmiş, büyük dedesi Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm'ın çocuklarına, ardından diğer Kureyş kollarına yer verilmiştir. Mahmûd Muhammed Şâkir 13-17. bölümleri tahkik edip I. cilt olarak yayımlamış (Kahire 1381), ancak müsvedde halinde hazırladığı II. cildi neşre muvaffak olamamıştır. Bu baskının sonunda yer alan "el-Müstedrek"te (s. 529-570) Mahmûd Muhammed Şâkir ve Hamed el-Câsir'in metinde yer alan bazı eksik ve yanlışlıkları düzelttikleri notları eklenmiştir. Abdüdâr b. Kusay oğullarının, bunların arasında Hz. Ebû Bekir, Abdurrahman b. Avf, Hâlid b. Velîd ve Hz. Ömer'in çocuklarının ele alındığı kitabın 17-23. bölümlerini el yazısıyla müsvedde halinde neşre hazırlayan Mahmûd M. Şâkir vefat edince Hamed el-Câsir bu metni de ekleyip kitabın mevcut 13-23. bölümlerinin tamamını iki

cilt halinde neşretmiştir (Riyad 1419/1999). Bu baskıda, birinci baskının sonunda bulunan düzeltme ve ilâveler metnin içine dipnotu olarak alınmış, Abbas Hânî el-Çerâh da (al-Charâq) eserin on üç ayrı indeksini hazırlamıştır. İndeksleri Hamed el-Câsir'in isteğiyle hazırlayan Çerâh, Mahmûd M. Şâkir'in mevcut yazmaların önce yüzde kırkını neşrettiğini, kendisinin indeksini yaptığı ikinci baskıda ise müsvedde halindeki metnin yayımlanmasından dolayı birçok okuyuş ve baskı hatasının varlığını tesbit etmiş, bu sebeple metni yeniden neşretmeye karar vermiştir. Kitabın sonuna "Tetimme" başlığı altında, çeşitli kaynaklardan derlediği Zübeyr b. Bekkâr'a ait 100 sayfadan fazla rivayet metinlerini de (II, 193-298) eklemiştir (I-II, Beyrut 2010). İbnü'l-Ecdâbî eseri hem özetlemiş hem de ilâvelerde bulunmuştur. 2. *el-Ahbârü'l-muvaffakiyyât*. Zübeyr b. Bekkâr bu eserini bir plan ve konu bütünlüğü içerisinde kaleme almamıştır. Müellif kendi zamanında veya daha önceki devirlerde yaşayan halife, emîr, vali, kâtip, edip ve şairlerle âlimlerin başından geçen olayları, ayrıca bazı nükteleri, ilmi ve edebî tartışmaları, bazı hutbe ve mektupları çok kısa diyaloglar halinde şiirlerle süsleyerek bir araya getirmiştir. Eseri tahkik edip yayımlayan Sâmî Mekki el-Ânî'nin tesbitine göre bu kitapta yer alan haberlerin bir kısmı başka kaynaklarda bulunurken çoğuna herhangi bir kaynaktan daha geniş biçimde ve farklı râviler yoluyla nakledilmiş, haber ve bilgilerin tamamı isnad sistemiyle kaydedilmiştir. Irak bölgesi haberlerine daha fazla yer verilen, Hicaz ve Suriye'den de bahsedilen eserin belli başlı kaynakları arasında amcası Zübeyrî'nin yanı sıra Medâinî, İbn Sellâm el-Cumahî gibi şahsiyetler vardır. Zübeyr b. Bekkâr'ın edip ve şairliğinin izleri bu kitapta da görülmekte, başka kaynaklarda, hatta bazı şairlerin kendi divanlarında bile bulunmayan şiirleri kaydedilmektedir. On dokuz bölüm halinde düzenlenen bu eserin de tam bir nüshası günümüze ulaşmamıştır. Eserin 16-19. bölümleri, ilk defa H. Ferdinand Wüstenfeld'in Ebû Abdullah ed-Dimaşki'ye nisbet ederek *Die Familie el-Zubeir (Üsretü' [Aşiretü] Zübeyr)* adıyla 1878'de Göttingen'de yayımladığı kitabın "Mus'ab b. ez-Zübeyr" (Muç'ab ben el-Zubeir) başlığını taşıyan ikinci bölümünde (s. 61-112) Almanca tercümesiyle birlikte neşredilmiştir. Sâmî Mekki el-Ânî 16-19. bölümleri içine alan Göttingen nüshası ile 15-19. bölümleri ihtiva eden Basra'daki Abbâsiy-

ZÜBEYR b. BEKKÂR

ye (Âlü Baş A'yân) kütüphanesinde mevcut nüshaya dayanarak eseri tahkik edip neşretmiş (Bağdat 1392/1972), bu baskının sonuna (s. 573-635) İbn Ebû'l-Hadîd'in *Şerhu Nehci'l-Belâğ'a*sı başta olmak üzere İbn Hacer'in *el-İşâbe*'si gibi kitaplarda Zübeyr b. Bekkâr'dan yapılmış iktibasları da eklemiştir. Bu ilâvelere eserin ikinci baskısında yer verilmemiştir (Beirut 1416/1996). **3. Aḥbârü Ebî Dehbel el-Cumaḥî.** Şairin divanına ve hayatına dair bu risâle F. Krenkow tarafından "The Diwân of Abû Dahbal al-Gumaḥî" adıyla yayımlanmıştır (JRAS [1910], s. 1017-1075).

Zübeyr b. Bekkâr'ın telifleri arasında yer alan *Kitâbü Aḥbârü'l-ʿArab ve ʿeyyâmî-hâ'nın* II. cildinin Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunduğu (Cârullah Efendi, nr. 1579) kaydedilmişse de metinde yer alan bazı müellifler ve râvileri Zübeyr'den sonra yaşadığından bu yazmanın ona ait olmadığı açıktır. Diğer taraftan Şam'da Zâhiriyye Kütüphanesi'nde bir mecmua içindeki (nr. 41, vr. 124^b-135^a) *el-Müntehab min Ezvâci'n-nebî* adlı risâle Ekrem Ziyâ el-Ömerî tarafından tahkik edilerek İbn Zebâle'nin telifi ve Zübeyr b. Bekkâr'ın rivayeti olarak yayımlanmıştır (Medine 1401/1981). Aynı risâlenin İbn Asâkir'in *Târîhu Medîneti Dimâşk*'ının önemli kaynakları arasında olduğunu tesbit eden Suriyeli araştırmacı Sekîne eş-Şihâbî ise yazmayı aynı adla Zübeyr b. Bekkâr'ın telifi olarak tahkik edip neşretmiştir (Beirut 1403/1983). Ancak kaynaklarda Zübeyr'in bu isimle bir risâlesi kaydedilmemiştir. Bu hususu göz önüne alan Sekîne eş-Şihâbî risâlenin *Kitâbü Nesebi Kureyş*'in bir bölümü olabileceğini ileri sürmüştür (*el-Müntehab min Ezvâci'n-nebî*, neşredenin girişi, s. 10). Risâlenin adı İbn Zebâle'nin eserleri arasında da geçmektedir. Yazma nüshasındaki kayıta Zübeyr b. Bekkâr'ın yalnızca râvi olduğu görüldüğünden risâlenin onun kitapları içinde zikredilmesi doğru değildir.

BİBLİYOGRAFYA :

Zübeyr b. Bekkâr, *Camheretü nesebi Kureyş ve aḥbârühâ* (nşr. Mahmûd M. Şâkir), Kahire 1381, I, 132, 163-165, ayrıca bk. neşredenin girişi, I, 55-57; a.m.f., *el-Aḥbârü'l-muavaffakiyyât* (nşr. Sâmî Mekki el-Ânî), Bağdat 1392/1972, bk. neşredenin girişi; a.m.f., *el-Müntehab min kitâbi Ezvâci'n-nebî* (nşr. Sekîne eş-Şihâbî), Beirut 1403/1983, bk. neşredenin girişi; İbn Zebâle, *Müntehab min kitâbi Ezvâci'n-nebî* (nşr. Ekrem Ziyâ el-Ömerî), Medine 1401/1981; Mus'ab b. Abdullah ez-Zübeyrî, *Nesebü Kureyş* (nşr. E. Lévi-Provençal), Kahire 1953, s. 242; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (nşr. Eymen Fuâd Seyyid), London 1430/2009, I/2, s. 340-343; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VIII, 467-471; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba'*, XI, 161-165;

İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VI, 526; Zehebî, *A'lamü'n-nübelâ'*, XII, 311-317; Fâsî, *el-İkdü's-semîn*, IV, 427-429; Sezgin, *GAS (Ar.)*, I/2, s. 147-149; W. Werkmeister, *Quellenuntersuchungen zum Kitâb al-ʿİqd al-Farîd des Andalusiers Ibn ʿAbd-rabbih*, Berlin 1983, s. 391-397; Hasan İsa Ali el-Hakîm, *el-Muntaẓam li'bni'l-Cevzi*, Beirut 1985, s. 339-341; İhsan en-Nas, *Kütübü'l-ensâbi'l-ʿArabîyye*, Dimâşk 1421/2001, s. 225-241; S. Leder, "Prosa-Dichtung in der Aḥbâr-Überlieferung", *Isl.*, LXIV (1987), s. 6-41; a.m.f., "Zubayr b. Bakkar", *El'* (Fr.), XI, 595-596; M. Bahaüddin Varol, "Zübeyr b. Bekkâr (172-256/789-870): Hayatı, Eserleri ve İslam Tarihiğindeki Yeri", *Sû İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 15, Konya 2003, s. 189-206.

MUSTAFA FAYDA

ZÜBEYRÎ

(الزبيرى)

Ebû Abdillâh Mus'ab b. Abdillâh
b. Mus'ab ez-Zübeyrî
(ö. 236/851)

Nesep âlimi, şair ve muhaddis.

156 (773) yılında Medine'de doğdu. Zübeyrî ailesinin en büyük âlimlerinden biridir. Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm'ın torunlarından olup annesi Emetü'l-Cebbâr bint İbrâhim b. Ca'fer b. Mus'ab b. Zübeyr b. Avvâm da aynı aileye mensuptur. İlk tahsiline Medine'de başladı. Hocaları arasında kendisinden hadis aldığı Mâlik b. Enes özellikle zikredilmelidir. Zübeyrî hayatının büyük bir kısmını ilim ve kültür merkezi olan Bağdat'ta geçirdi. Burada Abdülazîz ed-Derâverdi, Dahhâk b. Osman, İbrâhim b. Sa'd, Abdülazîz b. Ebû Hâtim'den hadis rivayet etti. İbn Ebû Hazm, Münzir b. Abdullah el-Hizâmî, Mugire b. Abdurrahman el-Harrânî, Ebû Amr Bişr b. Serî el-Basrî, Hammâd b. Fedâle b. Ridâd el-Ley-sî de onun rivayette bulunduğu âlimlerdendir. Talebeleri içinde yer alan Yahyâ b. Maîn, Ebû Hayseme Züheyr b. Harb ve İbn Ebû Hayseme kendisinden hadis nakletti. Bu arada yeğeni Zübeyr b. Bekkâr, İbrâhim el-Harbî, Sâlih Cezere, Ebû İmrân Mûsâ b. Hârûn el-Bezzâz, Muhammed b. Mûsâ el-Berberî, Ya'kûb b. Yûsuf el-Mutavvî ve Ebû'l-Kâsım el-Begavî'nin adları da zikredilir. İbn Mâce, Müslim b. Haccâc ve Ebû Dâvûd es-Sicistânî de ondan hadis rivayet edenler arasındadır. Ayrıca Ya'kûb b. Süfyân el-Fesevî, Ebû Ya'lâ el-Mevsilî ve Ahmed b. Hüseyin b. Abdülcebbâr es-Süfî kendisinden naklide bulunmuştur. Ebû Dâvûd ve Dâreketî, Zübeyrî'yi sika diye nitelendirir. Kur'an'ın mahlûk olduğuna inanan Zübeyrî 2 Şevval 236 (8 Nisan 851) tarihinde Bağdat'ta vefat etti. Onun yaşadığı toplum içinde ilmi, hitabeti, vakarı ve

şerefiyle önder kişilerden biri olduğu kaydedilir. Aynı zamanda şair olup İshak el-Mevsilî'nin vefatı üzerine yazdığı mersiye ve diğer bazı şiirleri *el-Eğânî*'de yer almaktadır. Zübeyrî'nin yüksek seviyede bir edebî zevke sahip bulunduğu ve meşhur şair Ömer b. Rebîa ile diğer bazı şairlerin şiirlerini değerlendirdiği zikredilmiştir (İhsan en-Nas, s. 219). Nesep ilmi konusunda Zübeyrî özellikle Kureyş'in nesebi açısından çağdaşı İbnü'l-Kelbî'ye benzetilir. Ayrıca eyyâmü'l-Arab'a ve bazı tarihî olaylara dair verdiği bilgilerle dikkati çeker. Zübeyrî'nin şöhreti ölümünden sonra daha da artmış, başta yeğeni Zübeyr b. Bekkâr olmak üzere Belâzürî, İbn Cerîr et-Taberî gibi tarihçiler, İbn Abdülber en-Nemerî gibi tabakat âlimleri arasında kabul görmüş, bilhassa nesep ilminde kaynak gösterilmiştir.

Eserleri. Zübeyrî'nin günümüze ulaşan tek eseri *Kitâbü Nesebi Kureyş*'tir. Müellifin de mensup olduğu Kureyş kabilesine tahsis edilen eser mukaddime yazılmadan doğrudan senedinin zikriyle başlar; ardından Mead b. Adnân'ın nesebine yer verilir. İki Endülüslü üç râvi tarafından rivayet edilen *Kitâbü Nesebi Kureyş* hacimleri farklı on iki cüz şeklinde tertip edilmiş ve her birinin başında aynı sened tekrarlanmıştır. Kabile kurucusunun adından sonra "velede" (çocuğu oldu) ibaresinin ardından çocuklarının ve annelerinin isimleriyle kabile kolları yazılmakta, daha sonra aynı şey her çocuk için tekrarlanmakta, bu arada kız çocuklarının evliliklerine bilhassa işaret edilmektedir. Anlatımda önce Hz. Peygamber, daha sonra amcası Abbas, Hz. Ali ve çocukları ele alınarak diğer kabilelere geçilmektedir. Ehl-i beyt'e, Emevîler ve Abbâsîler'e daha çok yer ayrılan kitapta tarihî bilgiler yanında şiirler de kaydedilmiştir. İbnü'l-Kelbî genelde Arap kabilelerine, Zübeyrî ise Kureyş kabilesine dair verdiği bilgilerden dolayı ün kazanmıştır. Müellif bazı bilgileri İbn Şihâb ez-Zührî'nin kitabından veya Hişâm b. Urve, Mûsâ b. Ukbe ve Mâlik b. Enes'ten alırken bazılarını da adını zikretmediği râvilerden aktarmıştır. *Kitâbü Nesebi Kureyş*, E. Lévi-Provençal tarafından biri tam, diğeri eksik iki yazma nüshasına istinaden neşredilmiştir (Kahire 1948, 1951, 1953, 1961, 1976, 1982). Zübeyrî'nin *Kitâbü'n-Nesebi'l-kebîr*'i ise zamanımıza ulaşmamıştır. Ayrıca *Cüz'ün fihi Târîhu vefâtî's-Şüyüh ellezine edrekehüm ʿAbdullâh b. Muhammed b. ʿAbdülʿazîz el-Begavî* adlı bir eserinin daha bulunduğu rivayet edilmektedir. Fuat Sezgin müellifin nak-